

daalde in '40 en '41 tot beneden de helft van het vooroorlogse peil: in die twee jaren werden respectievelijk bijna 18 000 en ruim 16 000 nieuwe woningen afgeleverd. Ten dele hing dat samen met het tekort aan hout dat van overzee aangevoerd moest worden; de overige bouwmaterialen vormden op zichzelf toen nog geen ernstig knelpunt: de productie van metsel- en bakstenen handhaafde zich in '40 en '41 op ongeveer driekwart van het vooroorlogse peil, die van straatklinkers kwam daar zelfs aanzienlijk boven te liggen. Dat laatste hing samen met het feit dat de *Wehrmacht* voor de uitbreiding van bestaande vliegvelden en de aanleg van nieuwe enorme hoeveelheden straatklinkers nodig had – cement trouwens ook. Welnu, in '41 ging al de helft van de productie aan straatklinkers en vier-vijfde van de cementproductie naar de *Wehrmacht* toe.

Door de steenkoolcrisis van de zomer en herfst van '41 werden veel steenbakkerijen gesloten. In de strenge winter '41-'42 was geen productie mogelijk. Toen ze hervat kon worden, had zich een nieuw feit voorgedaan: Hitler had instructie gegeven tot het bouwen van de *Atlantikwall*. Wat ons land betreft, vloede hieruit voort dat per 1 juli '42 een bouwstop afgekondigd werd: nadien mochten vrijwel geen woningen meer gebouwd worden en voor elk project van niet-militaire aard (de werken van de Noordoostpolder bijvoorbeeld) was goedkeuring nodig van een *Bevollmächtigter für die Bauwirtschaft*. Deze *Bevollmächtigte* liet elk project door eigen controleurs onderzoeken, de Algemeen Gemachtigde voor de Wederopbouw en de Bouwnijverheid, ir. J. A. Ringers, behield slechts een uitvoerende taak. Natuurlijk werd die bouwstop wel eens overtreden en ook kon een aantal personen die vroeger in de bouwnijverheid werkzaam geweest waren, samen met een aantal onderduikers (dat laatste van begin '43 af) enig geld verdienen met het beschilderen van tegels die eigenlijk voor de bouw bestemd waren¹, maar dat nam niet weg dat wat er van de zomer van '42 af in ons land gebouwd werd, in overwegende mate Duitse militaire doeleinden diende²: van de cementproductie ging in '42 bijna 70, in '43 bijna 80,

¹ In april '43 werd een verbod tot het vervaardigen van alle sieraardewerk afgekondigd; met het oog op de belangen der onderduikers liet de sectie keramische industrie van het rijksbureau voor de verwerkende industrie effectieve controle achterwege. De *Zentralauftragsstelle* zette overigens de export van 'siertegels' voort: tegels met idyllische molentjes of scheepjes er op waren ook in Duitsland een gewild artikel geworden. ² Wij vermelden in dit verband dat de Maastunnel te Rotterdam eind januari '42 in alle stilte geopend werd (het Polygoon-Profilti-journaal had een opname van de geopende tunnel gemaakt die in opdracht van *Generalkommissar Schmidt* uit het bioscoopjournaal geknipt werd) en dat de grote Waalbrug bij Nijmegen die in de meidagen van '40 opgeblazen was, in '43 weer in gebruik werd gesteld.